

گزارشی از: سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان

کابل: ۳ تا ۵ سپتامبر ۲۰۰۲ (۱۲ تا ۱۴ شهریور ۱۳۸۱)

دکتر کاظم معتمدنژاد

استاد علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی

شهریور ۱۳۸۱)، چهار روز قبل از افتتاح آن، با عنوان «پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان»^(۳)، در بولتن اینترنتی اخبار جاری خود منتشر نمود و در روزهای برگزاری سمینار هم اخبار و گزارش‌های آن را، از طریق همین بولتن انتشار می‌داد.

یونسکو، با ابتکار پیشنهاد برگزاری سمینار مذکور به دولت افغانستان، تأمین قسمت اعظم بودجه مالی آن را نیز به عهده گرفته بود. در کنار آن، «بنگاه رادیویی و تلویزیونی بریتانیا» (بی.بی.سی)، دو سازمان غیردولتی، شامل مؤسسه «اینترنیوز»^۲ و «مرکز رسانه‌های بالتیک»^۳ نیز در کمک مالی به سمینار، مشارکت داشتند.

در مدیریت امور سمینار «مارتین هادلو»، مدیر دفتر یونسکو در کابل، نقش برجسته‌ای عهده‌دار گردیده بود و در سازماندهی امور آن در کنار مقامات افغانستان، بسیار فعال بود.^(۴)

سرپرستی اداره جلسات سمینار هم به «ریزخان» روزنامه‌نگار تلویزیونی معروف افغانی، که مدت‌ها با شبکه تلویزیونی جهانی «سی.ان.ان»، همکاری داشت و برنامه معروف پرسش و پاسخ را اداره می‌کرد، سپرده شده بود.

علاوه بر مدیر دفتر یونسکو در کابل، که سرپرستی سازماندهی «سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و

۱۹۹۹ پس از سقوط قدرت نظامی ژنرال سوهارتو در اندونزی، مورد توجه یونسکو قرار گرفت و به همکاری این سازمان با مقامات دولتی جدید اندونزی برای تهیه و تدوین قوانین تازه مربوط به ارتباطات جمعی در این کشور منجر شد. لازم به یادآوری است که پیش از آغاز توجه یونسکو به وضعیت آزادی و استقلال و کثرت‌گرایی رسانه‌ها در سطح کشورها، به پیشنهاد گروه علوم ارتباطات دانشگاه علامه طباطبایی و همکاری مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، در سال ۱۳۷۴ بین این دانشگاه و مدیریت حوزه ارتباطات و اطلاعات یونسکو، موافقتنامه‌ای برای انجام یک پژوهش علمی راجع به «توسعه مطبوعات مستقل و کثرت‌گرا در ایران» به امضاء رسیده بود، که پس از انجام مرحله مقدماتی و ارائه گزارش آن به یونسکو، به سبب تغییرات سازمانی داخلی، ادامه کار آن متوقف ماند.^(۲)

در مورد تشکیل «سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان»، در ماه‌ها و هفته‌های پیش، ظاهراً خبرها و گزارش‌هایی از سوی وسایل ارتباطی جمعی ایران منتشر نشده بودند و اخیراً در جریان برگزاری این سمینار هم هیچ‌کدام از آنها، به این رویداد مهم کشور همسایه اشاره نکردند.

سازمان یونسکو، برای نخستین بار، خبر کوتاهی در مورد برگزاری سمینار مذکور، در تاریخ ۳۰ اوت ۲۰۰۲ (۸)

مقدمه

برگزاری ناگهانی و پرحشاش «سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان» که در روزهای ۳ تا ۵ سپتامبر ۲۰۰۲ (۱۲ تا ۱۴ شهریور ۱۳۸۱) به ابتکار «سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد» (یونسکو)، با همکاری دولت انتقالی افغانستان و مشارکت برخی از مؤسسات خبری و سازمان‌های رسانه‌ای غربی در کابل تشکیل شد، نشانه پویایی و تحرک تازه برنامه ویژه این سازمان برای حمایت از آزادی بیان و مطبوعات و اطلاعات و همچنین استقلال و کثرت‌گرایی وسایل ارتباط جمعی، به منظور پیشرفت دموکراسی و صلح و توسعه در سطح جهانی است.

این برنامه ویژه، در چارچوب «استراتژی ارتباطی نوین» یونسکو، که پس از فروپاشی دیوار برلین و سقوط قدرت اتحاد جماهیر شوروی، جانشین استراتژی قبلی سازمان مذکور برای برقراری «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات» شده است، از اوایل دهه ۱۹۹۰ به اجرا در آمده است. سمینارهای منطقه‌ای پنجگانه یونسکو در مورد «پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا»، در کشورهای آفریقایی، اقیانوسیه و آسیا، آمریکای لاتین، کشورهای عرب و کشورهای اروپایی، که در فاصله سال‌های ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۷ برگزار گردیدند و هر کدام اعلامیه‌های پایانی خاصی انتشار دادند، برای اجرای این برنامه، تدارک یافته بودند.^(۱)

اجرای برنامه حمایت از «پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا»، در سطح ملی کشورها، ظاهراً نخستین بار در سال

کثرت‌گرا در افغانستان» را به عهده گرفته بود، نمایندگان و اعضای «هیأت اعزامی ملل متحد برای کمک به افغانستان» و «بنگاه رادیویی و تلویزیونی بریتانیا» (بی.بی.سی)، انجمن حرفه‌ای رسانه‌های زنان موسوم به «صدای زنان افغانستان در رسانه‌های جهانی»^۲ که به کمک یونسکو تأسیس شده است، «انستیتوی بین‌المللی مطبوعات»^۵، «کمیته جهانی آزادی مطبوعات»^۶، «انجمن جهانی روزنامه‌ها»^۷ و «انستیتوی گزارشگری جنگ و صلح»^۸ نیز در این سمینار مشارکت داشتند.

برای بررسی و ارزیابی اهمیت برگزاری «سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان»، اشاره به وضعیت کنونی رسانه‌های آن کشور نیز ضروری است. مطابق گزارش‌های یونسکو، از زمان سقوط حکومت طالبان، که در طول سال‌های قدرت آن تمام وسایل ارتباط جمعی از میان برده شده بودند، ۹۰ نشریه مستقل در افغانستان تأسیس و منتشره شده‌اند. اکثر این نشریات، کم‌تیراژند و چون در کابل و سایر شهرهای بزرگ انتشار می‌یابند و توزیع آنها در خارج از محدوده این شهرها با مسائل مهمی روبروست، از لحاظ اقتصادی قابل دوام نیستند.

رادیو - تلویزیون افغانستان هم که متعلق به دولت است، به سبب دشواری‌های فنی پخش برنامه‌ها، سرتاسر خاک این کشور را پوشش نمی‌دهد. به همین جهت، سازمان‌های بزرگ جهانی پخش رادیویی و تلویزیونی و تعدادی فرستنده‌های رادیویی امواج کوتاه که در خارج از افغانستان مستقرند و برنامه‌های فراوانی به زبان‌های دری و پشتو پخش می‌کنند، مورد استقبال مخاطبان افغانی قرار گرفته‌اند. برخی از سازمان‌های بزرگ جهانی رادیویی و تلویزیونی هم، فرستنده‌های رادیویی اف.ام در داخل افغانستان ایجاد کرده‌اند. دریافت

برنامه‌های تلویزیون افغانستان هم جز در داخل و حومه‌های شهرهای بزرگ، امکان‌پذیر نیست.

در این گزارش برای آشنایی خوانندگان با چگونگی برگزاری سمینار، معرفی پیام‌ها و سخنرانی‌های ارائه شده و همچنین موضوع‌ها و مطالب مورد مباحثه و تبادل نظر در جلسات سه روزه آن و نیز شناخت مندرجات اعلامیه نهایی سمینار، چند بخش در نظر گرفته شده‌اند.

۱. مراسم افتتاحیه، پیام‌ها و سخنرانی‌ها

برنامه گشایش رسمی «سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان» صبح روز سه‌شنبه سوم سپتامبر ۲۰۰۲ (۱۲ شهریور ۱۳۸۱)، با حضور ۱۲۰ نفر از نمایندگان برخی نهادهای بین‌المللی و مؤسسات خبری و سازمان‌های ارتباطی و رسانه‌ای حرفه‌ای جهانی و همچنین مقامات و مسئولان دولتی و روزنامه‌نگاران افغانی و شرکت صدها تن مهمانان داخلی و خارجی، در مقر وزارت اطلاعات و فرهنگ افغانستان در کابل برگزار شد.

در مراسم افتتاحیه سمینار، پس از ارائه پیام مدیرکل یونسکو که به وسیله «مارتین هادلو»^۹، مدیر استرالیایی کنونی دفتر یونسکو در کابل و مدیر پیشین بخش «آزادی بیان، دموکراسی و صلح»^{۱۰} در حوزه ارتباطات و اطلاعات این سازمان، قرائت شد، پیام «حامد کرزای»، رئیس دولت انتقالی افغانستان، به سمینار مذکور عرضه گردید. این پیام را «دکتر سید رهین» وزیر اطلاعات و فرهنگ افغانستان قرائت کرد.

در این مراسم، علاوه بر دو پیام یاد شده، پیام «اخضر ابراهیمی» نماینده ویژه دبیرکل سازمان ملل متحد در امور افغانستان نیز به وسیله «مانوئل دوآلمدیا ای سیلوا»^{۱۱}، رئیس دفتر و

سخنگوی وی در کابل قرائت گردید و «محمد اکبر پوپال»، رئیس دانشگاه کابل و «عبدالباری رشید»، رئیس آکادمی علوم افغانستان و همچنین «استیفن کینگ»^{۱۲} نماینده «بنگاه رادیویی و تلویزیونی بی.بی.سی» انگلستان هم سخنرانی کردند. در طول جلسات سه روزه سمینار هم، «دکتر سید رهین»، وزیر اطلاعات و فرهنگ افغانستان، «عبدالحمید مبارز» معاون وی و نیز «محمد اسحق»، رئیس رادیو - تلویزیون افغانستان و «خلیل مینوی»، مدیر خبرگزاری باختر، سخنرانی‌هایی ایراد نمودند.

بعد از ظهر روز پنج‌شنبه ۱۴ سپتامبر، پس از پایان سمینار و صدور اعلامیه نهایی آن، هیأت‌های نمایندگی شرکت‌کننده در جلسات سمینار، در کاخ ریاست جمهوری حضور یافتند و با «حامد کرزای»، رئیس دولت انتقالی افغانستان، ملاقات و گفت‌وگو کردند.

الف. پیام مدیرکل یونسکو

در پیام «کوئیشرو ماتسورا»^{۱۳}، مدیرکل یونسکو به «سمینار بین‌المللی رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان» تأکید گردیده بود که «... مطبوعات آزاد و مستقل، سنگ بنای دموکراسی را تشکیل می‌دهند و بدون دسترسی به منابع متعدد و خبری بی‌طرف و مستقل روزنامه‌نگاری، شهروندان نمی‌توانند به‌طور وسیع در فرایند دموکراتیک مشارکت کنند...». در این پیام، از توجه خاص وزارت اطلاعات و فرهنگ افغانستان به آزادی رسانه‌ها و تعهد آن به گسترش آزادی مطبوعات، ابراز خوشوقتی گردیده بود و تصمیم دولت انتقالی برای کنار گذاشتن نظام اداره دولتی و تأمین استقلال تحریریه‌ای و مالی هر چه بیشتر نشریات دوره‌ای، مورد تمجید قرار گرفته بود و همچنین از این دولت خواسته شده بود تا به وعده‌های قبلی خویش درباره

■ در طول حکومت طالبان در افغانستان، تمام وسایل ارتباط جمعی در این کشور از میان رفته بودند.

نشده این سرزمین، چاره‌اندیشی نمایند...» او همچنین افزود که «... چنین رسانه‌هایی می‌توانند به ایجاد جامعه مدنی، صلح و آرامش، وحدت ملی و تقویت دموکراسی و نظام حکومتی فعال و جوابگو، کمک کنند...».

رئیس دولت انتقالی افغانستان در بخشی از پیام خویش، از دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی کمک‌کننده به افغانستان دعوت کرد تا از برنامه‌های آموزش نیروی انسانی و ایجاد مهارت‌های حرفه‌ای مورد نظر در توسعه رسانه‌ها، حمایت نمایند. وی خطاب به روزنامه‌نگاران، خاطر نشان ساخت که «...دولت و قوانین افغانستان، از حقوق مدنی و سیاسی آنها، که حق پیوستن به اتحادیه‌ها و سازمان‌های حرفه‌ای را هم در برمی‌گیرند، حمایت خواهد کرد. حامد کرزای به ویژه، با مخاطب قرار دادن خبرنگاران مطبوعاتی و همکاران رادیویی و تلویزیونی رسانه‌های خبری دولتی، تأکید کرد که آنان باید در خدمت مردم افغانستان باشند و هیچ جناح و گروه سیاسی و نظامی، به هیچ‌وجه نمی‌تواند آنها را مرعوب کند و از فعالیت‌های آنان، سوءاستفاده نماید...»^(۶)

پ. سخترانی وزیر اطلاعات و فرهنگ در مراسم افتتاح سمینار، «دکتر سید رهین» وزیر اطلاعات و فرهنگ افغانستان علاوه بر قرائت پیام رئیس دولت انتقالی، شخصاً نیز به سخترانی پرداخت. وی در آغاز سخنان خود در برابر چندصد نفر نمایندگان سازمان‌های خبری و حرفه‌ای و میهمانان خارجی و داخلی، با اشاره به تأسیس نخستین روزنامه افغانستان به نام «شمس‌النهار» که ۱۳۷ سال پیش در کابل منتشر شده است، خاطر نشان ساخت که «...کابل همیشه خانه استقلال و حاکمیت کشور بوده است...» او سپس، موضوع تهیه و تدوین قانون جدید مطبوعات

آن، هواداری می‌نمایند...» مدیرکل یونسکو در پیام مذکور همچنین خاطر نشان ساخته بود که «... یونسکو کمک به افغانستان را به صورت یکی از اولویت‌های مهم برنامه‌های جهانی خویش در آورده است...». وی در قسمتی دیگر از این پیام نیز اضافه نموده بود که «... ما با علاقه خاص در انتظار نتایج این سمینار هستیم تا مشخص شود، یونسکو چگونه می‌تواند، نقش فعال و ثمربخش خود را در کنار افغانستان در دوره انتقال آن به یک دولت مدرن و دموکراتیک، ادامه دهد...». او در بخش دیگری از پیام خویش هم تأکید کرده بود که «... در میان نهادهای نظام ملل متحد، مأموریت یونسکو برای پیشبرد آزادی بیان، روشن و بدون ابهام است. این مأموریت مطابق اساسنامه یونسکو، که از سازمان خواسته است تا برای «پیشبرد و گسترش جریان آزاد اندیشه‌ها از طریق نوشته و تصویر...» کمک کند، هسته اصلی تمام فعالیت‌های ما را تشکیل می‌دهد...»^(۵)

پ. پیام رئیس دولت انتقالی در پیام «حامد کرزای»، رئیس دولت انتقالی افغانستان به سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در این کشور، که به وسیله «دکتر سید رهین»، وزیر اطلاعات و فرهنگ قرائت شد، رهبر افغانستان، دستگاه حکومتی را به حراست از آزادی بیان و دموکراسی فراخواند. وی در این پیام تأکید کرد «... دولت افغانستان علاقه دارد که رسانه‌های آزاد، که می‌توانند واقعیت‌های جامعه را بازتاب دهند، در کشور پیشرفت و گسترش یابند تا بتوانند مردم را روشن کنند و برای مسائل حل

تأمین گوناگونی رسانه‌ها عمل کند و از رسانه‌های تحت‌کنترل خود خارج شود. مدیرکل یونسکو در پیام خویش، ضمن استقبال از سیاست‌های دولت افغانستان در حمایت از آزادی مطبوعات، به قانون جدید رسانه‌های این کشور نیز اشاره کرده بود و برخی جنبه‌های نوآورانه و پیشرو آن، در مورد پیش‌بینی خروج دولت از مؤسسات مطبوعاتی متعدد و تحت اداره و نظارت آن و امکان‌پذیر شدن استقلال تحریریه‌ای و مالی بیشتر نشریات دوره‌ای را مورد تحسین قرار داده بود.

او در پیام خود یادآوری کرده بود که در مسافرت ماه ژانویه سال جاری (۲۰۰۲) به کابل، طی ملاقات با «حامد کرزای» رئیس دولت موقت افغانستان، از علاقه و تعهد خاص وی برای حمایت از مطبوعات آزاد، بسیار خوشحال و خرسند شده است. وی در این باره همچنین افزوده بود که در این ملاقات «... آقای کرزای نه تنها حمایت کامل خود از ایجاد مطبوعات آزاد و مستقل را بیان کرد، بلکه تعهد خویش نسبت به گوناگون‌سازی رسانه‌ها و از جمله، توسعه رادیوهای جماعتی در افغانستان را هم مورد تأکید قرار داد...».

«کوئیشرو ماتسورا»، در پیام خویش به سمینار یاد شده، از مقامات دولت انتقالی افغانستان، به مناسبت تهیه و تدوین یک سند راهبردی درباره رسانه‌ها، تجلیل کرده بود و خاطر نشان ساخته بود که «... این سند، حاوی مجموعه‌ای از گرایش‌های نوآورانه و امیدوارکننده است. گرایش‌های مذکور نشان می‌دهند که خود مقامات عالی‌دولتی، از خارج شدن دولت از ارگان‌های رسانه‌ای تأسیس شده به وسیله

افغانستان از سوی دولت موقت را مطرح کرد و آن را یک گام تاریخی در پیشرفت فرهنگ ملی این سرزمین میهنی، بشمار آورد.

وزیر فرهنگ و اطلاعات افغانستان، همچنین تأکید نمود که در بخش‌های رسانه‌ای مختلف، در رادیو و تلویزیون و مطبوعات، ناتوانی‌ها و کمبودهای فراوانی وجود دارند و سمینار جاری، باید راجع به چگونگی از میان بردن آنها کمک کند. وی ابراز اطمینان کرد که «... مقامات دولتی افغانستان خواهند توانست از تجربه‌ها، تبادل نظرها و گفت‌وگوهای هیأت‌های شرکت‌کننده در سمینار، بهره‌برداری نمایند...». وی در پایان سخنرانی خویش مخصوصاً خاطر نشان ساخت که «... افغانستان در راه دموکراسی گام گذاشته است و بدیهی است که شالوده دموکراسی، باید بر آزادی مطبوعات و سایر رسانه‌های جمعی، استوار باشد...»^(۷)

ت. پیام نماینده دبیرکل سازمان ملل متحد

اخضر ابراهیمی، نماینده ویژه دبیرکل سازمان ملل متحد در امور افغانستان در پیام خود به «سمینار بین‌المللی رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان»، بر نقش خاص رسانه‌ها در طول دوره مناقشات مسلحانه این کشور، تأکید گذاشت.

وی یادآور شد که «... در سال‌های جنگ، یک گیرنده کوچک رادیویی در برخی از روستاهای کوهستانی، تنها مایه امید برای ادامه زندگی بسیاری از افغان‌ها، در شرایط نامطلوب انزوای آن دوره بود...».

در این پیام، که به وسیله «مانوئل دوآلمدیا ای سیلوا»، سخنگوی اخضر ابراهیمی در جلسه افتتاحیه سمینار قرائت شد، نماینده ویژه دبیرکل سازمان ملل متحد، همچنین تأکید کرد که «... افغانی‌ها

شاید بیشتر از هر ملت دیگر، اهمیت و ارزش اطلاعات مستقل را می‌شناسد و درک می‌کنند...». او درباره آینده افغانستان نیز با تکیه بر این که دگرگونی‌های مورد نظر در این کشور، به طور بسیار سریع و به اصطلاح در طول یک شب، پدید نخواهند آمد، ضرورت صبر و حوصله در این زمینه را یادآور شد و افزود: «تحولات آینده افغانستان و گذر از مرحله کنونی، تعهد و استقامت خاصی را ایجاب می‌کنند. زیرا راه پیش‌روی ما طولانی است...». وی در عین حال در پایان پیام خویش تأکید نمود که «... گام برداشتن در این راه، بدون تردید از گذراندن دوره جنگ و ویرانی، سریع‌تر و راحت‌تر خواهد بود...»^(۸)

۲. انتقادهای شدید سمینار از قانون جدید مطبوعات

در جلسات روز دوم برگزاری «سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان»، قانون جدید مطبوعات، و سایر رسانه‌های این کشور، که چند ماه پیش (فوریه ۲۰۰۲) منتشر شده است، یکی از موضوع‌های بسیار مهم مورد بحث و مناقشه بود و نمایندگان سازمان‌های بین‌المللی شرکت‌کننده در سمینار و به ویژه یونسکو و همچنین برخی از سازمان‌های غیردولتی هوادار آزادی بیان، از آن انتقاد می‌کردند.

الف. دیدگاه‌های انتقادگران

سخنرانان مخالف قانون مذکور، بعضی از جنبه‌های این قانون و مخصوصاً جنبه‌های منفی آن برای آزادی‌ها و حقوق حرفه‌ای روزنامه‌نگاران را مورد سؤال قرار می‌دادند و تجدیدنظر در آنها را خواستار می‌شدند.

یکی از کسانی که از قانون یاد شده به شدت انتقاد کرد، «رونالد کاون»،^{۱۴} نماینده اروپایی «کمیته جهانی آزادی مطبوعات» -

مستقر در ایالات متحده آمریکا - بود. وی عقیده داشت که قانون جدید، با نیازهای جهان امروز انطباق ندارد و اصولاً وجود چنین قانونی برای مطبوعات و سایر رسانه‌ها ضروری نیست. زیرا این‌گونه قوانین، بنا به ماهیت آنها، بیشتر برای ایجاد محدودیت در کار وسایل ارتباط جمعی وضع می‌شوند. او به ویژه خاطر نشان ساخت که مقررات این قانون جدید در مورد مقابله با «بی‌احترامی‌ها»، نگران‌کننده‌اند. «رونالد کاون» در برابر پرسش یکی از شرکت‌کنندگان در سمینار، راجع به این که آیا کشورهای در حال انتقال واقعاً می‌توانند از یک دنیای رسانه‌ای بدون محدودیت برخوردار باشند، پاسخ داد که «... هیچ کشوری، هر چند هم که بسیار توسعه نیافته باشد، وجود ندارد که نتواند آزادی بیان را بپذیرد...».

یک انتقادگر دیگر قانون جدید مطبوعات و سایر رسانه‌های افغانستان، «مایکل فاولر»^{۱۵} استاد دانشگاه آمریکایی قاهره بود که فعالیت روزنامه‌نگاری و آموزش دانشگاهی را در کنار هم انجام می‌دهد. وی در سخنان انتقادآمیز خویش درباره این قانون، خاطر نشان ساخت که با مطالعه دقیق متن آن، متوجه شده است که در قانون مذکور، ۳۷ جرم مطبوعاتی پیش‌بینی گردیده‌اند و تعقیب روزنامه‌نگاران به اتهام این جرایم می‌تواند موانع مهمی برای آزادی مطبوعات پدید آورد.^(۹)

ب. اعلامیه وزارت اطلاعات و فرهنگ درباره قانون جدید

در جلسات و مباحثات دومین روز برگزاری سمینار، انتقادات و پرسش‌های انتقادآمیز دیگری نیز از سوی سخنرانان و حضار مطرح شدند.

کثرت و شدت انتقادات علیه برخی از جنبه‌های این قانون به حدی بود که وزیر

اطلاعات و فرهنگ افغانستان ناچار شد، با صدور اعلامیه‌ای به آنها پاسخ دهد. در اعلامیه مذکور خاطر نشان شده بود که «... این قانون، نخستین گام برای گشودن فضای رسانه‌های افغانستان است و اجرای آن، تأسیس رادیوها و تلویزیون‌ها و روزنامه‌ها و خبرگزاری‌های تجارتي و خصوصی را امکان‌پذیر می‌سازد. ما برای کمک به این‌گونه مؤسسات و تشویق و ترغیب آنها به گسترش فعالیت‌های رسانه‌ای، اصلاحات لازم را در قانون کتونی به عمل خواهیم آورد و مخصوصاً مقررات مربوط به مطبوعات را روشن‌تر و گسترده‌تر ارائه خواهیم کرد و کوشش خواهیم نمود تا زیرساخت‌های مورد نیاز رسانه‌ها برای فعالیت‌های مؤثر آنها نیز فراهم شوند...»

اعلامیه وزارت اطلاعات و فرهنگ افغانستان، با تکیه بر «گرایش‌های سیاسی» کتونی این کشور درباره تجدید ساختار و توسعه وسایل ارتباط جمعی، ضرورت «رسانه‌های آزاد و مستقل را که بتوانند با توجه به حقیقت و بدون جهت‌گیری، واقعیت‌های جامعه افغانستان را بازتاب دهند»، مورد تأکید قرار داده بود.

این اعلامیه، یک استراتژی مشخص رسانه‌ای را که بر آینده‌نگری اجتماعی و سیاسی افغانستان، منطبق با آرمان‌ها و شایستگی‌های آن استوار است، معرفی می‌کرد. براساس اعلامیه یاد شده، «... ملت افغانستان خواستار یک کشور آزاد، مستقل و واحد است... کشوری که ملت در آن بتواند یک جامعه مدرن احترام‌گذار به اصول اسلام، دموکراسی و حقوق بشر ایجاد کند...». در این متن همچنین تأکید شده بود که «... رسانه‌ها باید در مورد شفافیت و مسئولیت مدیریت دولت و همچنین در مباحثه ملی راجع به تصمیم‌های اساسی ضروری برای بازسازی کشور در سال‌های آینده، نقش اصلی ایفا نمایند...»^(۱۱)

۳. مراسم اختتامیه و صدور اعلامیه سمینار

مراسم پایانی «سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان»، پیش از ظهر روز پنجشنبه ۶ سپتامبر ۲۰۰۲ (۱۴ شهریور ۱۳۸۱) در ساختمان مقر وزارت اطلاعات و فرهنگ در کابل برگزار شد. در این مراسم «عبدالحمید مبارز»، معاون این وزارتخانه به سخنرانی پرداخت و به دنبال آن، اعلامیه نهایی مباحثه‌های سه روزه سمینار قرائت شد و مورد تصویب قرار گرفت.

الف. سخنرانی معاون وزیر اطلاعات و فرهنگ

«عبدالحمید مبارز»، معاون وزارت اطلاعات و فرهنگ، در سخنرانی تشریفاتی مراسم پایانی سمینار، از برگزاری این گردهمایی، ابراز خوشحالی کرد و نتایج آن را بسیار مثبت شناخت. وی در این سخنرانی، از سمینار مذکور به عنوان آغاز یک فصل جدید در آزادی مطبوعات افغانستان یاد کرد و اظهار داشت که از برگزاری آن در این دوره حساس تاریخ افغانستان بسیار خوشحال است. او همچنین یادآور شد که این سمینار فرصت مناسبی برای گردهمایی همکاران ملی و بین‌المللی و تبادل نظر و گفت‌وگوشوند آزاد آنان راجع به مسائل ارتباطات و اطلاعات افغانستان فراهم آورد.

معاون وزیر اطلاعات و فرهنگ در پایان سخنان خود خاطر نشان کرد که از توجه سمینار به مسائل آزادی و استقلال و کثرت‌گرایی رسانه‌های افغانستان و به ویژه تأکید خاص آن بر پیش‌بینی آزادی بیان در قانون اساسی این کشور، بسیار خرسند است.

یکی از رویدادهای جالب سمینار در روز پایانی جلسات آن، سخنرانی یک

دختر ۹ ساله افغانی بود که به دعوت هیأت رئیسه جلسه، با آرامش و اطمینان به پشت تریبون رفت و درباره تجربه روزنامه‌نگاری خود به زبان‌های دری و انگلیسی به سخنرانی پرداخت. او که «نورجهان اکبر» نام داشت و فرزند یک روزنامه‌نگار بود، چگونگی تهیه و تدوین مجله‌ای با عنوان «خواهران» را، که با کمک رایانه و همکاری خواهرانش در تیراژ یک نسخه آماده کرده بود، برای حضار بیان نمود و اظهار داشت که ماه آینده آن را در ۱۰۰ نسخه منتشر خواهد کرد.

برنامه مراسم اختتامیه سمینار در شرایط زمانی نامطلوب انفجار یک بمب بسیار قوی در نزدیکی ساختمان وزارت اطلاعات و فرهنگ افغانستان، که محل برگزاری آن بود، صورت گرفت. بر اثر این انفجار که به کشته شدن ۱۲ نفر و زخمی شدن ۴۰ نفر دیگر منجر شد، به قسمت‌هایی از ساختمان وزارتخانه مذکور، آسیب وارد گردید و شیشه‌های بعضی از پنجره‌ها هم شکستند. اما به سالن محل سمینار آسیبی نرسید. با وجود آنکه این انفجار، اضطراب فراوانی در میان شرکت‌کنندگان سمینار پدید آورد، مراسم اختتامیه ادامه یافت و هنگامی که خبر کشته شدن و زخمی شدن عده‌ای از مردم کابل به گردانندگان سمینار واصل شد. به احترام قربانیان این فاجعه، برنامه سمینار قطع گردید و برای آنها، یک دقیقه سکوت داده شد.^(۱۱)

ب. اعلامیه نهایی سمینار

در مراسم اختتامیه «سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان»، اعلامیه نهایی این سمینار که حاوی جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مباحثه‌ها و تبادل نظرهای سه روزه آن بود، ارائه شد و مورد تصویب قرار گرفت. در این اعلامیه، مسائل مربوط به قوانین و مقررات رسانه‌ها و به ویژه مطبوعات،

ایجاد نظام رادیو و تلویزیون خدمت عمومی و استقلال حرفه‌ای روزنامه‌نگاران، طرف توجه واقع شده‌اند.

اعلامیه سمینار از مقامات دولتی افغانستان خواسته است که در تمام قوانین و مقررات مربوط به فعالیت‌های رسانه‌ای و امور حرفه‌ای روزنامه‌نگاران، تجدیدنظر شود. مخصوصاً توصیه گردیده است که مقررات راجع به ضرورت کسب اجازه قبلی دولت برای انتشار نشریات دوره‌ای،

تلویزیونی، به زودی یک هیأت مدیره مستقل که معرف گوناگونی افغانستان باشد، برای اداره امور رادیو - تلویزیون افغانستان، ایجاد نمایند و از کمک‌دهندگان بین‌المللی نیز بخواهند تا برای بازسازی زیرساخت‌های رادیویی و تلویزیونی این کشور، مساعدت کنند. اعلامیه، در جهت همسو با تأمین استقلال مطبوعات و رادیو و تلویزیون، از دولت انتقالی افغانستان خواسته است تا

■ دکتر سید رهین وزیر فرهنگ و اطلاعات افغانستان: افغانستان در راه دموکراسی گام گذاشته است و بدیهی است که شالوده دموکراسی، باید بر آزادی مطبوعات و سایر رسانه‌های جمعی استوار باشد.

که در قانون جدید مطبوعات افغانستان پیش‌بینی شده‌اند، تغییر داده شوند، به نحوی که هر کس بتواند به تأسیس و انتشار روزنامه و مجله دست بزند.

در اعلامیه نهایی سمینار، همچنین از وزارت اطلاعات و فرهنگ خواسته شده است که اقدامات لازم را برای تأسیس هر چه زودتر یک «اقتدار مستقل رادیویی و تلویزیونی» به منظور نظارت عالی بر طرز اداره مؤسسات ارتباطات سمعی و بصری و تصمیم‌گیری راجع به اختصاص فرکانس‌های امواج «بر مبنای ضابطه‌های دقیق و مشخص و به صورت شفاف و پاسخگو»، آغاز کند.

برای ایجاد «نظام رادیو و تلویزیون خدمت عمومی»، در اعلامیه سمینار به دولت افغانستان توصیه گردیده است تا در جهت تبدیل رادیو و تلویزیون دولتی کنونی، به یک رادیو و تلویزیون خدمت عمومی، یک برنامه زمان‌بندی شده به اجرا بگذارد، به طوری که در ژوئن ۲۰۰۴، این برنامه انتقالی به پایان برسد و نظام جدید موردنظر، تحقق پیدا کند. در اعلامیه همچنین از مقامات دولتی خواسته شده است تا با توجه به اهمیت تأمین استقلال ارتباطات رادیویی و

زمینه، «عبدالوحیدخان»، معاون مدیرکل یونسکو در امور ارتباطات و اطلاعات، با ابراز مسرت از تأکید اعلامیه سمینار بر ضرورت پیش‌بینی اصول آزادی گفتار و رسانه‌ها در قانون اسلامی جدید افغانستان، اعلام داشت که یونسکو آمادگی کامل دارد که در کمک کارشناسی و هرگونه کمک دیگر برای تأمین آزادی بیان و توسعه رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا و تبدیل رادیو و تلویزیون ملی و خبرگزاری افغانستان به واحدهای دارای استقلال تحریریه‌ای، مقامات دولتی افغانستان را همراهی کند.

متن اعلامیه سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان: کابل پنجم سپتامبر ۲۰۰۲ (۱۴ شهریور ۱۳۸۱)

ما شرکت‌کنندگان و هیأت‌های نمایندگی ملی و بین‌المللی گرد هم آمده در «سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان» (سوم تا پنجم سپتامبر ۲۰۰۲)، از وزارت اطلاعات و فرهنگ دولت اسلامی انتقالی افغانستان و همچنین جامعه بین‌المللی کمک‌کننده برای سازماندهی و برگزاری این سمینار، سپاسگزاری می‌کنیم.

سمینار در طول مباحثات سه روزه خود، مجمع مناسبی برای تبادل نظر درباره تعداد زیادی از مسائلی که افغانستان می‌خواهد با به تحقق رساندن دیدگاه مورد انعکاس در «اعلامیه سیاست‌های دولت»^{۱۶} (ژوئن ۲۰۰۲) راجع به رسانه‌های آزاد و مستقل، با آنها مقابله کند، فراهم آورد.

ما «اعلامیه سیاست‌ها» را به ویژه در مورد شناخت آزادی بیان به عنوان یک حق بنیادی انسانی و بخشی اساسی از آرزوهای ملت آزاد و مدرن افغانستان برای اتکاء بر اصول اسلام، دموکراسی و حقوق

برای تبدیل خبرگزاری دولتی «باختر» به یک واحد خدمت عمومی و مستقل از دولت که بتواند با خبرگزاری‌های متعلق به بخش خصوصی رقابت نماید، نیز اقدام کند.

در اعلامیه نهایی «سمینار بین‌المللی پیشبرد رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا در افغانستان» روزنامه‌نگاران برای تشکیل انجمن‌های حرفه‌ای و مشارکت و فعالیت در زمینه‌های مربوط به آزادی بیان و طرفداری و دفاع از این آزادی، مورد تشویق قرار گرفته‌اند. در این زمینه همچنین توصیه شده است که روزنامه‌نگاران در تهیه و تدوین قوانین مساعد جهت تأمین «حق همگان برای دانستن»، مشارکت داشته باشند.

در پایان اعلامیه سمینار، توصیه گردیده است که کمیته‌ای مرکب از روزنامه‌نگاران و سایر هواداران رسانه‌های آزاد، تشکیل شود و با وزارت اطلاعات و فرهنگ به منظور تحقق هدف‌های این اعلامیه، همکاری کند.^(۱۷)

روز ششم سپتامبر ۲۰۰۲، یک روز پس از صدور اعلامیه مذکور به سازمان یونسکو از برگزاری سمینار و تصویب اعلامیه آن به گرمی استقبال کرد. در این

بشر، تأیید می‌نماییم. ما به خوبی درک می‌کنیم که ایجاد و حفظ رسانه‌های آزاد، یک امر مربوط به تمام مردم جامعه و همه گروه‌های قومی، قبیله‌ای و تمام حرفه‌ها و مردان و زنان است.

ما از جامعه بین‌المللی می‌خواهیم تا شرافتمدانه برای پرداخت کمک‌هایی که در کنفرانس توکیو تعهد کرده‌اند، اقدام کند. جامعه بین‌المللی از سرمایه‌گذاری در بازسازی افغانستان و حمایت از این بازسازی و از جمله توسعه رسانه‌های آزاد، بهره‌مند خواهد شد.

ما معتقدیم که اگر افغانستان می‌خواهد به تأمین حق افغانی‌ها برای جریان آزاد اطلاعات و افکار مستقل و گوناگون خدمت کند، باید از قوانینی که موجب پیشبرد و پشتیبانی رسانه‌ها می‌شوند، برخوردار باشد. هدف این قوانین باید آن باشد که رسانه‌ها را برای ایفای نقش‌های اساسی مورد پیش‌بینی در اعلامیه سیاست‌های دولت راجع به ایجاد یک حکومت باز، شفاف و پاسخ‌دهنده و دادن صدا و سخن به تمام اعضای جامعه در مباحثه‌های ملی، که شکل‌دهنده و همراه بازسازی ملی خواهند بود، آماده سازد.

برای نیل به این هدف‌ها، ما اقدامات زیر را توصیه می‌کنیم:

موضوع‌های مربوط به قوانین و مقررات

۱. توصیه می‌شود که حق بنیادی گفتار آزاد و رسانه‌های آزاد، در قانون اساسی جدید درج گردد.

۲. توصیه می‌شود که از طریق بازنگری زمان بندی شده نظام حقوقی کشور، به قوانین مربوط به رسانه‌ها با هدف وضع مقررات ضروری برای پیشبرد آزادی بیان، حمایت از حقوق روزنامه‌نگاران و تضمین آزادی آنها در انجام امنیت‌آمیز فعالیت‌های حرفه‌ای و از جمله انتشار گزارش‌ها و اظهارنظرهای

انتقادی، توجه فوری معطوف گردد. ۳. توصیه می‌شود که بازنگری مذکور، تجدیدنظر در قوانین جزایی لطمه‌زننده به آزادی گفتار و رسانه‌ها را در برگیرد، تا با استفاده از تعریف‌های مبتنی بر استانداردهای بین‌المللی و اژه‌های حقوقی، محتوای قوانین، روشن و شفاف گردد و در برابر تعقیب‌های قضایی خود سرانه و سوءاستفاده‌های سیاسی از آنها، امکان قانونی حفاظتی ایجاد شود. این بازنگری باید تجدیدنظر در نظام حقوقی را، به نحوی که امکان اقدامات تعقیبی علیه روزنامه‌نگاران از طریق دادگاه‌های جزایی از میان برود و به دادگاه‌های مدنی منتقل گردد نیز شامل گردد.

۴. توصیه می‌شود که برای تحقق هدف‌های اعلامیه سیاست‌های دولت، در جهت آن که هر کس بتواند بدون کسب اجازه‌نامه دولتی، روزنامه یا نشریه دوره‌ای دیگری منتشر کند، گام‌های لازم برداشته شوند. بنابراین، مقررات مورد پیش‌بینی راجع به اجازه‌نامه نشریات در قانون مطبوعات، باید فوراً معلق گردند.

۵. توصیه می‌شود که بر مبنای پیش‌بینی اعلامیه سیاست‌های دولت، اقدامات مربوط به تأسیس یک «اقتدار مستقل رادیو و تلویزیون»^{۱۷}، به منظور صدور اجازه فعالیت به گردانندگان مؤسسات رادیویی و تلویزیونی به‌طور منصفانه و کثرت‌گرایانه و با حمایت از آنها در برابر مداخله‌های سیاسی یا اقتصادی، فوراً آغاز گردند. اختصاص فرکانس‌های امواج رادیویی و تلویزیونی، باید براساس ضوابط کاملاً مشخص، که شامل شفافیت و پاسخ‌دهی هستند، صورت گیرد.

۶. توصیه می‌شود که قوانین «حکومت باز»^{۱۸}، که دسترسی همگان (مخاطبان) و روزنامه‌نگاران را به اطلاعات و گردهمایی‌ها تأمین می‌کنند، تدوین و تصویب گردند. اطلاعات مورد تهیه و تأمین از سوی دولت، باید در

دسترس و استفاده همگان (مخاطبان) و رسانه‌ها قرار داشته باشند و استثناهای این اطلاعات نیز باید با توجه به گشوده بودن راه اعتراض به آنها، دقیقاً تعریف شوند.

رادیو و تلویزیون خدمت عمومی ۷. توصیه می‌شود که اقدام برای تبدیل «رادیو - تلویزیون افغانستان» به یک «نظام رادیو و تلویزیون خدمت عمومی»^{۱۹}، فوراً آغاز گردد. با توجه به نقش مهمی که رسانه‌ها در زمینه مباحثه ملی برای بازسازی کشور، ایفا می‌کنند، باید مدت زمان مشخصی درباره این تغییر وضعیت، تا آخر سال ۲۰۰۲، مورد توافق قرار گیرد و برنامه دقیق و جامعی راجع به آن تدوین شود. به گونه‌ای که با پیشرفت اقدامات مربوط به تغییر وضعیت مذکور، هدف ایجاد نظام موردنظر، تا ژوئن سال ۲۰۰۴ تحقق پیدا کند. در این برنامه، باید تأسیس زودتر یک «هیأت مدیره مستقل» رادیو و تلویزیون، که بازتاب دهنده گوناگونی افغانستان خواهد بود نیز پیش‌بینی گردد.

۸. توصیه می‌شود که به موازات پیشرفت «رادیو - تلویزیون افغانستان» به سوی یک «نظام رادیو و تلویزیون خدمت عمومی»، جامعه بین‌المللی برای تدارک حمایت مالی از ایجاد امکانات پخش برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی ملی، مساعدت کند. این مساعدت، ایجاد زیرساخت‌های نوین رسانه‌ای و از جمله جایگزینی زیرساخت‌های نابود شده در طول ۲۳ سال جنگ در مناطق مختلف افغانستان را در برمی‌گیرد.

رسانه‌های مستقل

۹. توصیه می‌شود که جامعه بین‌المللی به تدارک مساعدت مالی و همچنین فنی، برای پیشبرد توسعه رسانه‌های مستقل و کثرت‌گرا، ادامه دهد. به‌طور همزمان، توصیه می‌گردد که رسانه‌ها باید برای نیل به استقلال مالی،

مساعی لازم را به عمل آورند.

۱۰. توصیه می‌شود که روزنامه‌نگاران برای هواداری و دفاع از سیاست‌ها و اقدام‌های مساعد در مورد رسانه‌های آزاد و مستقل و حق همگان برای دریافت آزادانه اطلاعات و عقاید، انجمن‌هایی تشکیل دهند. این کوشش‌ها و خواست‌ها، مشارکت روزنامه‌نگاران در تهیه و تدوین قوانین مساعد در زمینه «حق همگان برای دانستن»^{۲۰} را نیز شامل می‌گردند.

۱۱. توصیه می‌شود که انجمن‌های روزنامه‌نگاران، به منظور پیشبرد و تضمین حرفه‌ای‌گرایی و درست‌کاری حرفه‌ای، مجموعه‌های اصول اخلاقی و رفتاری خود نظام‌دهی، پدید آورند. این انجمن‌ها باید به تشکیل شوراهایی برای پذیرش و رسیدگی شکایت‌های همگان (مخاطبان) از رسانه‌ها نیز توجه کنند.

۱۲. توصیه می‌شود که گام‌های لازم برای تبدیل «خبرگزاری باختر» به یک واحد مستقل از اقتدار دولت و تکمیل فعالیت‌های آن از طریق خبرگزاری‌های مستقل متعلق به بخش خصوصی، آغاز گردند.

تدارک اجرایی و رهنمودی

۱۳. توصیه می‌شود که این برنامه‌ها به عنوان بخشی از سیاست‌های ملی، در سیاست‌های مذکور ادغام گردند و منابع مالی مورد لزوم آنها از محل بودجه‌های سالانه دولت و حمایت‌کنندگان بین‌المللی، تخصیص یابند.

۱۴. توصیه می‌شود که کمیته‌ای از روزنامه‌نگاران و سایر هواداران رسانه‌های آزاد، تشکیل گردد و با وزارت اطلاعات و فرهنگ برای دستیابی به هدف‌های مورد ارائه در این اعلامیه، همکاری کند. □

پی‌نویس‌ها:

1. The International Seminar on

Promoting Independent and Pluralistic Media in Afghanistan (3-5 September 2002)

2. Internews
3. Baltic Media Centre
4. The Voice of Afghanistan Women in Global Media
5. The International Press Institute (IPI)
6. The World Press Freedom Committee (WPFC)
7. L'Association Mondiale des Journaux (AMJ)
8. The Institute for War and Peace Reporting (IWPR)
9. Martin Hadlow
10. Division for Freedom of Expression, Democracy and Peace
11. Manoel de Almedia e Silva
12. Stephen King
13. Koichiro Matsu Ura
14. Ronald Koven
15. Michael Fowler
16. The Policy Declaration
17. An Independent Broadcast Authority
18. The Open Government
19. A Public Service Broadcasting System
20. The Public Right's to Know

منابع:

۱. کسازم معتمدنژاد، «دگرگونی سیاست‌ها و برنامه‌های ارتباطی یونسکو: «استراتژی نوین ارتباطی»، به جای «نظم نوین جهانی اطلاعات و ارتباطات»- با توجه خاص به پیشبرد وسایل ارتباطی مستقل و کثرت‌گرا و پشتیبانی مجدد از «جریان آزاد اطلاعات»، رسانه، سال ۶، ش ۴، زمستان ۱۳۷۴، صص ۱۵-۲.

۲. کسازم معتمدنژاد، «مسائل توسعه مطبوعات در ایران: بررسی شرایط پیشرفت نشریات مستقل و کثرت‌گرا»، مجموعه مقالات دومین سمینار بررسی مسائل مطبوعات ایران، جلد دوم، تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۷، صص ۱۵-۶۵.

3. Promoting Independent and Pluralistic Media in Afghanistan, August 30, 2002 P.1, Unesco Organization Webworld/News/2002/020830-Afghanistanshtml

۴. مارتین هادلو، در سال‌های اخیر، مسئولیت‌های مهمی در یونسکو عهده‌دار بوده است. وی یکی از اعضای هیأت سه نفری اعزامی یونسکو برای بررسی و امکان‌سنجی دربارهٔ تقاضای کمیتهٔ ارتباطات کمیسیون

ملی یونسکو در ایران راجع به تأسیس «مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای مرکزی»، بود، که در اواخر تابستان ۱۳۷۴ به تهران و چند پایتخت آسیای مرکزی مسافرت کرد و در بازگشت به پاریس، همراه با دو همکار دیگر هیأت یاد شده، که انگلیسی و مالزیایی بودند، نسبت به پیشنهاد ایران نظر نامساعد داد و تحقق آن را به آینده موکول نمود. وی پس از آن، مدت چند سال مدیریت دفتر یونسکو در آسیای مرکزی، مستقر در آلمانی پایتخت قزاقستان را دارا بود و سپس به مدیریت یکی از بخش‌های سه‌گانه حوزه ارتباطات و اطلاعات یونسکو منصوب شد.

مارتین هادلو تا چندماه پیش، این مسئولیت مهم را دارا بود و ظاهراً به سبب اهمیت و حساسیت مدیریت دفتر یونسکو در افغانستان به این سمت گماشته شده است.

۵. کسازم معتمدنژاد: «همکاری‌های ارتباطی منطقه‌ای در معارضة جهانی سازی اقتصادی و هویت فرهنگی: ملاحظاتی دربارهٔ گزارش هیأت اعزامی یونسکو برای امکان‌سنجی راجع به تأسیس مرکز مطالعات و تحقیقات ارتباطات در آسیای مرکزی». رسانه، سال ۶، ش ۳، پاییز ۱۳۷۴، صص ۱۷-۲.

6. Unesco Voices Strong Support for Press Freedom at Kabul Media Seminar. Unesco Press Release No. 2002-56, September 3, 2002 PP. 1-3. [http://www.Unesco.org/bpi/eng/Unesco Press \(2002/02\)](http://www.Unesco.org/bpi/eng/Unesco Press (2002/02))

7. Major Press Freedom Seminar Underway in Kabul, WebWorld, Unesco, Communication and Information Sector, September 5, 2002, P.1

8. Ibid p.1

9. Ibid PP. 1,2

10. La Loi Afghane sur la Presse Critiquée. Unesco webworld, 4 Septembre 2002.

11. L'Unesco manifeste son soutien à la Liberte de Presse lors d'un seminar esur les médias à Kabul. Unesco Presse, Communiqué de presse No. 2002-56, 3 Septembre 2002, PP. 1-3

12. Ground-Breaking Free Press Declaration made in Kabul, Unesco webworld news, September 6, 2002, PP. 1,2.

* در متن‌های اخبار و گزارش‌های یونسکو دربارهٔ سمینار، برای این قانون، نام واحدی به کار گرفته نشده است و گاهی از «قانون مطبوعات (The Press Law)» و گاهی دیگر از «قانون رسانه‌ها» (The Media Law)، سخن به میان آمده است.